

ФІЛОСОФІЯ

УДК 130.3

Галина БЕЗАРОВА

Буковинський державний
медичний університет
Чернівці, Україна
Bezarova48@mail.ru

ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ДУХОВНОСТІ

Key words: *spirituality, spirit, soul, religious, spiritual values, spiritual needs.*

Bezarova G. I. Philosophical and religious content of the concept of spirituality.

In the article the author attempts to explore the concept of spirituality through analysis of religious and philosophical foundations of the determination of spirituality. The main directions of formation of spirituality as a component of human existence and human's being. Spirituality is presented as a morally oriented will and reason, as the integration of morality, humanity and the ability to self-willed.

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах проблема розвитку духовної сфери особистості залишається актуальною, оскільки, незважаючи на розробленість багатьох аспектів окресленої проблеми, наукове пізнання духовності пов'язане зі значними труднощами: недостатнє вивчення феномену «духовності»; складність його дослідження; неоднозначність у концептуальних підходах; практичне використання термінів сучасними науковцями.

Із посиленням наукового інтересу до означеної проблеми, безперечною є актуальним висвітлення питання наукового змісту категорії «духовність», духовного розвитку особистості як важливого аспекту її становлення.

Мета та завдання дослідження. Досліджуючи дану проблему з наукової точки зору, важливо проаналізувати різні погляди філософів на проблему духовності з метою визначення сутності даного феномена як атрибуту людської сутності.

Ступінь наукової розробки проблеми. Поняття «духовність» завжди займало чільне місце у філософії, особливо у вирішенні ключових проблем: людина, її місце й призначення у світі, зміст її буття, культура, суспільне життя. У контексті нашого дослідження особливої уваги заслуговує розробка проблеми духовності особистості в роботах Е.Гуссерля, П.Козловські, Е.Муньє, С.Франка,

М.Фуко, А.Швейцера, М.Шелера, К.Ясперса; здобутки російської релігійної філософії (В.Соловйов), української філософії серця (Г.Сковорода, П. Юркевич); з'ясування персоналістичної позиції М.Бердяєва. Філософський аналіз духовних основ у ХХ столітті пов'язаний з такими філософами, як Мартін Бубер, Макс Пелер, П'єр Тейяр де Шарден, Ауреліо Печчеї, Еріх Фромм, Віктор Франкл та ін.

Чільне місце проблеми духовності посідають у вітчизняній філософії. Зокрема, ця проблема ґрунтовно досліджувалась у межах Київської світоглядно-антропологічної школи, яку представляють такі вчені, як В. Шинкарук, С. Кримський. Сучасні вчені М. Каган, Н. Силуянова, А.Алексеєнко, І. Бех, Б. Братусь, О. Бойко також досліджували проблеми духовності як однієї з найважливіших суттєвих характеристик людини, як ціннісний зміст та спрямованість буття людини. Починаючи з 90-х рр. ХХ століття в Україні дослідження духовності спрямовано у таких основних напрямках: - релігієзнавчому, предметом якого є духовність, витлумачена богословськи, як досконалість віри в надприродні сили; - культурологічному, в контексті котрого духовність постає як спосіб самопобудови особи в межах культурного світу через самовизначення і самоспрямування особи, що передбачає не лише знання, але й почуття, осмислення дійсності, здатність до співнереживання; - філософсько-соціологічному, в якому духов-

ність розглядається як багатомірний соціально-історичний феномен, специфічність виявів якого зумовлена своєрідністю всесвітньої історії як поліцентричного утворення.

Треба визнати, що питання сутності духовності як дефініції, її змісту та структури потребує подальшого системного вивчення. До визначення поняття духовності у вчених немає одностайної думки. Кожний науковець тлумачить поняття «духовність» по-різному, розуміючи духовність як явище багатоаспектне. Важливо враховувати, що поняття «духовність» завжди в філософії мало важливе значення, займало чільне місце у визначенні ключових проблем суспільного розвитку, а саме: людина, її місце й призначення у світі, зміст її буття, культура, суспільне життя. На сьогодні проблема полягає ще й в тому, що окремо кожна із специфічних характеристик духовності людини на тому чи іншому рівні її розвитку визначає її сутність, але не складає її загального системного бачення.

Формування категорії «духовність» переважно пов'язують з християнським світорозумінням. Саме християнство з часу свого виникнення відрізнялося від існуючих на той час релігій тим, що вперше привернуло увагу на якості внутрішнього світу людини, назвавши його одухотвореним (духовним). Власне поняття «духовність» християнське віровчення етимологічно пов'язує з поняттям «дух», яке за своїм змістовним походженням є категорією релігійною, відображає явище, яке втілює в собі принцип взаємозв'язку, взаємодії, опосередкування одного іншим, опираючись на фундаментальний вимір буття - цілісність.

На наш погляд, методологію дослідження духовного змісту особистості (людини) започаткував Августин Блаженний. Для Августина людина – це душа, якій служить тіло, на відміну платонівської філософії, де тіло витлумачувалось як темниця душі.¹ Для Августина людина – це єдність душі і тіла. Саме в теологічно-філософських поглядах Августина цінність людини визначається її духовним станом, прагненням до духовного самовдосконалення, а не тілесного, що властиво було античному світосприянню. Душа у вченні Августина є самотньою субстанцією, яка не може бути ні тілесною властивістю, ні видом тіла. Вона не містить у собі нічого матеріального, володіє лише функцією мислення, волі, пам'яті, але не має нічого спільного з біологічними функціями. Від тіла душа відрізняється досконалістю, яка обумовлюється тим, що душа близька до Бога і безсмертна. Душа, а не тіло, пізнає Бога. Перевага душі над

тілом вимагає, щоб людина турбувалася про душу, пригнічуючи прагнення до чуттєвих насолод. Душа, за Августином, є розумною і саме це виділяє людину з тваринного світу, уподібнює її Богу та уособлює собою Абсолют. Ця ідея з часом була розвинута філософією Фоми Аквінського.

В той же час Бог виступає і причиною пізнання, він вносить світло в людський дух, в людську думку, допомагає знаходити людям правду. Бог є найвищим благом і причиною будь-якого блага. Так само як усе існує завдяки Богу, так і кожне благо виходить від Бога. Августин аналізував ідею Бога у співвідношенні з людиною, а людину у відношенні до Бога, тим самим здійснивши дуже тонкий аналіз життєвого шляху людини, яка володіє свободою волі, а тому тільки в її силі прагнути до вдосконалення власної душі у своїй спрямованості до Бога, тобто проймається Духом Святим, одухотворяється. Тільки через єднання з Богом, за Августином, людина може досягнути щастя.

Християнська релігія розглядає людину не як просте Боже створіння, а як істоту, яка зуміла прийняти від Бога і розвинути у собі божественний дар – творити, жити у процесі діяльності, володіючи при цьому дарованою Богом свободою волі.

В християнській антропології духовність розглядається як певний набір особистісних рис і формує структуру особистості. За християнською традицією Бог створив людину за образом своїм і подобою, тому, за філософією Августина, людина, як і Бог, має триєдну сутність: тіло, душа та дух.

Душа – це реакція організму на довколишнє середовище: страх, любов тощо. Душа – це елементарна психіка, яка ускладнюється шляхом еволюції та є тілом для духа.² Душа як внутрішнє джерело людського існування з необхідністю, як і все людське, потребує свободи, суверенності, незалежності. І тоді вона реалізується у прагненні вийти за межі внутрішнього світу людини, «вихлюпується» у вигляді сили, яка реально скеровує життя людини і суспільства. Ця сила окреслюється поняттям «духовності».

Дух – це те, що відрізняє людину від тварин. З позиції релігійної філософії це образ і подоба Бога, тобто це те, що притаманне тільки людині. Іншими словами – це «творче самопізнаюче, незриме і безсмертне начало. Дух за своєю природою ширший за всі раціональні визначення. Дух – це мислення, свідомість, воля людини, це весь той множинний складний ар-

сенал і в той же час єдиний цілісний потік, який складає особливість людини»³.

Духовність в християнстві розглядається як існування таких явищ, які потенційність духу перетворюють у реальність духотворчості. Прикладами релігійного уособлення явища духовності є *віра* у Бога, *любов* до Бога, *надія* на Бога. Це також божественна освяченість людини і всього людського честю, совістю, гідністю, відповідальністю, свободою тощо. Все, чим конкретно у своєму житті керується людина і що освячене Богом, в християнстві називається духовністю.

У період Просвітництва, життя, вчинки людини переважно оцінювалися з позицій раціональної доцільності, а християнські цінності перестали прямо ототожнюватися з християнством як релігією, а визнавалися як універсальні моральні цінності західної, тобто християнської цивілізації; в культурологічному її вимірі, набули абсолютного загальнолюдського характеру. У більшій мірі це стало наслідком тотального заперечення релігії у Новий час. Успіхи у розвитку природознавства пропонували новий погляд на світ. Тим не менш, важливо позначити хоча би два фактори, які вплинули на те, що релігійний світогляд у таких умовах все ж таки не зникає, а навіть навпаки, відбувається навернення до релігії. По-перше, людині необхідний духовний вимір життя. Класичне зведення духовності до раціональності виділяє тільки один її аспект, і тому обов'язково примітивізує життя духа. Тільки душевно-емоційне життя за умов його інтенсивності не дає необхідної глибини. В результаті раціоналістичне обґрунтування, наприклад, моралі привели до релятивізму і запереченню людського взагалі.

Події ХХ століття стали другим приводом для відродження релігійного світогляду. Розчарування у всемогутності науки, яка спричинила глобальні екологічні катастрофи, поставило само виживання людства під велике питання і штовхає його до пошуку виходу в чомусь принципово іншому – зокрема, в духовному. Зокрема, до проблем духовності звернувся у своїх працях М. Бердяєв, який розглядав її у тісному зв'язку зі свободою людини та її волею. Він розрізняє два поняття – душа і дух. Душа є творчий процес, активність. Дух – це надприродне, виступає як свобода і вільна енергія, вища якісна цінність⁴. Дух є смисл, який надає об'єктивації духу, що втілюється та реалізується в людському житті. А людська природа, при цьому, є динамічна та мінлива завдяки свободі волі людини, тому і прояви її духовності можуть бути різними.

Таким чином, духовність, є наслідком активності та творчості.

Поступово на Заході формуються різні підходи до вивчення духовності людини: соціально-філософський, психологічний, морально-етичний, релігійний. Соціально-філософський підхід полягає у розумінні духовності особистості як сукупності таких іманентно притаманних їй якостей, як свідомість, світогляд, ціннісні орієнтації, соціальні почуття, що відображають в ідеальній формі інтереси, потреби особистості та суспільства як соціально цілого, спрямовують діяльність людей до реалізації та здійснення усвідомлених інтересів. Людина – це одночасно духовна, розумна та діяльна істота. Їй притаманні релігійна віра, ціннісні орієнтації, пам'ять про минуле і надія на майбутнє, почуття гумору, переживання своєї смертності. Завдяки розуму вона здатна контролювати свої інстинкти і потяги. Створюючи науку і техніку, людина не тільки осягає закони дійсності, але й перетворює її.

Духовність є тією потенційною суттю людини, яка забезпечує їй повноцінний розвиток і саморозвиток, засвоєння соціального досвіду з метою перетворення власної природи. Виступаючи як суть людини, духовність, одночасно, є метою і результатом становлення людини. Таке подвійне буття духовності як суть і як результат формування особистості є ще однією причиною, що породжує проблему в розумінні природи духовності. Важливим є всебічний і безперервний розвиток творчого і духовного потенціалу людини за допомогою власних зусиль. Проблема духовно-етичного буття людини є основоположною, оскільки її рішення, кінець кінцем, визначає характер і напрям її розвитку, форми взаємодії з світом. Психічна і духовна зрілість – основа гармонійності особи. На це, як правило, звертають недостатню увагу навіть психологи.

З цього приводу Бердяєв М.А. писав: «Якщо людину розглядати виключно як засіб для розбудови суспільства, якщо вона лише засіб для економічного процесу, то доводиться говорити не стільки про появу нової людини, скільки про зникнення людини, тобто про поглиблення процесу дегуманізації»⁵.

У сучасному релігійному вжитку духовність, як правило, пов'язують з внутрішньою релігійністю, вірою, містичним досвідом, «спілкуванням з Богом». Внаслідок божественної присутності світ набуває рис гармонійної упорядкованості, символічності та розумної доцільності (телеологічності). Рух до Бога, відповідно, сприймається не просторово, а заглиблено-духовно. Останнє є осередком пси-

хічних і фізичних сил людини, індивідуальним вмістилищем мудрості, місцем діалогу людини з Богом. Віра як почуття сприймається як внутрішня, інтуїтивно-містична релігійність, процес богопізнання і самопізнання зливаються в органічне ціле. Саме через це ХХ століття характеризується наверненням до релігії, але вже за нових умов. Виникають нові релігійні рухи, в яких відбувається синтез, а точніше, синкретизм східних, християнських і наукових уявлень, плодяться пара-християнські і псевдо-християнські рухи. До того ж вони користуються набагато більшою популярністю, ніж традиційні релігії або конфесії, оскільки всі вони вказують «шлях духовного самовдосконалення» і дають «досвід духовного життя» для тих, хто бажає духовності.

Сьогодні, на жаль, особистість, яка раніше розглядалася як вища трансцендентна сила і яка володіла божественними якостями і здібностями, практично втратила статус вищої цінності. В кращому випадку сучасна людина розглядається як зосередження соціальних зв'язків, спрямованих на активну економічну та політичну перебудову. Потенціальний духовний арсенал такої «перебудови» вбачається тільки у світських цінностях культури, гуманістичній течії тощо. На Заході позитивна роль релігії практично не вказується⁶.

Заслугує на увагу, на нашу думку, бачення проблеми духовності людини ХХІ століття відомим українським філософом С.Б. Кримським. Зокрема, він виділяє декілька принципів духовності сучасної людини: - принцип ціннісного сходження, виходячи із «вертикальної» сутності людини («її життя вимірюється не кількістю років, а ступенями ціннісного сходження»); - принцип полісітємності, тобто в нашій діяльності жодна мета не повинна бути єдиною («якщо це станеться, то вона перетвориться на предмет фанатичної віри»); - духовність як спосіб життя. Духовність, за думкою філософа, визначається перш за все ціннісним досвідом людини і людства в цілому. «Духовність – то взагалі весь той ціннісний досвід людства і вона за епохами не поділяється. Йдеться про актуалізацію того, що накопичило людство; не всього – а того, що відповідає нашому часу. Духовність – це завжди ціннісне домобудівництво особистості. Це отой безкінечний шлях до формування свого внутрішнього світу, що дозволяє людині не залежати повністю від контексту, зовнішнього життя, тобто залишатися собі тотожним. Справжня духовність – служити іншим людям. Такі явища не втрачають свою цінність і в наші часи.

Досліджуючи вказану проблему, ми дійшли висновку, що духовність є творчою здатністю людини до самореалізації та самовдосконалення й має складну структуру. З метою аналізу складових духовності важливо опиратися на системний підхід, який передбачає вивчення духовності як системи, елементи якої знаходяться у взаємодії. В свою чергу самі складові елементи духовності виступають як складні системи. Мова йде, в першу чергу, про таку складову духовності, як *духовні цінності та ціннісні орієнтації*, адже духовність насамперед виявляється у спрямуванні інтересів, нахилів людини на пізнання, засвоєння та створення духовних цінностей.

Наявність цінностей є виявом небайдужості людини у ставленні до оточуючого, яка виникає зі значущості різних сторін, аспектів навколишнього світу для її життя. *Духовні ціннісні орієнтації* – це складна система, сформована на рівні переконань і спрямована на процес засвоєння духовних цінностей, адекватно проявляється в реальній поведінці й діяльності людини. Якщо ціннісна орієнтація завжди носить індивідуальний характер, то ціннісні уявлення, хоч і здаються людині суто індивідуальними, насправді ж завжди є типовими уявленнями певних соціальних груп, представником яких даний індивід виступає. Вони є зовнішніми стосовно до конкретного індивіда і лише привласнюються ним у результаті їх засвоєння. У такий спосіб забезпечується механізм взаємозв'язку і взаємодії індивіда й суспільства, одиначного і загального, внутрішнього й зовнішнього.

Водночас це є позитивна установка особистості на духовні вчинки. За умов цілеспрямованого формування духовні ціннісні орієнтації можуть набути вищої форми — трансформуватися на *духовні потреби*, тобто систему мотивів активності людини, яка спонукає людину до різних видів духовної діяльності (пізнавальної, естетичної, комунікативної). На відміну від інших видів діяльності, духовна визначається не прагматичними цілями, а спрямована на задоволення безкорисливих духовних потреб, переорієнтація духовної природи людини з цінностей споживання на духовні цінності. Система цінностей як внутрішня основа ставлень індивіда до дійсності дає можливість розкрити механізми поведінки особистості, пояснити та спрогнозувати її. Власне система цінностей є основою формування життєвих цілей і планів та духовною базою, орієнтиром у виборі напряму життєдіяльності⁸.

Складовою поняття духовності є також моральність, яка стала невід'ємною ланкою спів-

існування людини і виступає в цьому тлумаченні як смисложиттєва цінність. Етична діяльність людини зумовлює, на думку С.Кримського, повернення до християнського витлумачення особистісних виявів духовності (триєдність Віра – Надія – Любов – як базис для розуміння духовності). «Феномен утвердження етичної духовності, моральної політики і морального світу є характерною рисою соціально-історичного прогресу в ХХІ столітті...на порядок денний нашого часу знову ставиться ідеал мудрості в її етичному витлумаченні. Особливістю такої мудрості є радикальна перевага людських цінностей перед будь-якими інтелектуальними спокусами і вигодами»⁹.

Підводячи підсумок, звернемо увагу, що духовність це складова якість людини, здатність до самовизначення, тобто діяти у відповідності зі своїми цілями і цінностями, вміння долати саму себе як винятково природну істоту і все більшою мірою реалізовувати себе як істоту духовну. «Можливо, поєднання життєвості та духовності, підставою якої є насамперед моральність стосунків, наблизить нас до гармонійного здійснення людини у світі, адже саме духовність визначає свободу волі людини, внутрішню мотивацію її поведінки»⁹.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії: Підручник. – К.: Либідь, 2001. – С. 25,38.
2. Мень А. Беседа о духовности. – Рига: «Кино». – 1989. – № 7. – С. 20.
3. Сушко В. Два контексти духовності // Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Випуск 414-415. Філософія. – Чернівці: «Рута», 2008. – С. 164.
4. Бердяев Н. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого // Н. Бердяев. О назначении человека. М.: Республика, 1993.
5. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М.: 1990. – С. 148.
6. Чистякова О.В. О возможности синтеза светских и религиозных ценностей в контексте православной антропологии. – Труды членов Российской философского общества. Вып. 2.: Московский философский фонд. 2002. – С. 177.
7. Кримський С.Б. Принципи духовності ХХІ століття. // «День». – № 210. – 15 листопада 2002.
8. Кізь О.Б. Ціннісні орієнтації депривованого юнацтва як духовний стрижень особистісної програми життєдіяльності // Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Т. Х. – К.: 2008. – С. 227.
9. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. – К.: ПАРАПАН, 2003. – С. 187.

Bezarova G. I. CONTENU PHILOSOPHIQUE ET RELIGIEUX DU CONCEPT DE LA SPIRITUALITE.

Dans l'article «Contenu philosophique et religieux du concept de la spiritualité» on fait l'essai d'étudier le concept de la spiritualité par l'analyse de la détermination des fondements religieux et philosophiques de cette notion. Ici sont présentées les principales directions de la formation de la spiritualité comme une composante de l'existence humaine et de sa vitalité, ou la spiritualité est présentée comme la volonté et l'esprit moralement orientées comme l'intégration de la morale, l'humanité, la capacité d'autorégulation volontaire.

Mots-clés: *spiritualité, esprit, âme, orientations des valeurs spirituelles, besoins spirituels.*

Безарова Г. ФИЛОСОФСКО-РЕЛИГИОЗНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ ДУХОВНОСТИ.

В статье сделана попытка исследовать понятие духовности посредством анализа религиозных и философских оснований определения содержания духовности. Представлены основные направления формирования духовности как составной бытия человека и его жизнедеятельности, где духовность представлена как морально ориентированные воля и разум, как интеграция нравственности, гуманности, способности к волевой саморегуляции.

Ключевые слова: *духовность, дух, душа, религиозность, духовные ценностные ориентации, духовные потребности.*